

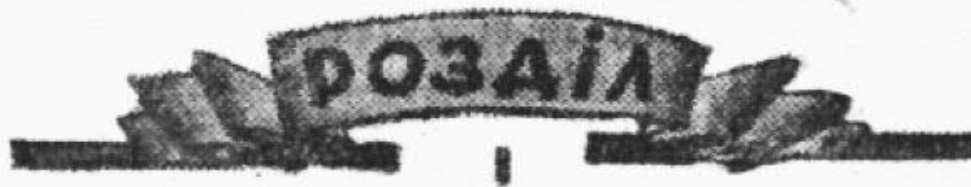
Кожному – за визначеними партією потребами. Як більшовики майже побудували комунізм

dsnews.ua/ukr/nasha_revolyutsiya_1917/kozhnomu-za-viznachenimi-partiyeyu-potrebami-yak-bilshoviki-mayzhe-pobuduvali-komunizm-28022021-417232

У січні-початку березня 1921 року дедалі більше продукції та послуг для дедалі ширших верств населення ставали безкоштовними. Комуністичне будівництво, як тоді багатьом здавалося, виходило на фінішну пряму

«Від кожного — за здібностями, кожному — за потребами». Саме таким, за великим рахунком, було основне гасло більшовиків у боротьбі за владу. Зрозуміло, у широкій його інтерпретації. Але з часом друга частина гасла була відкинута. То ж соціалізм, який у 1930-х оголошувався в СРСР побудованим, стверджував вже хоч і схожий, але інший принцип: «Від кожного — за його здібністю, кожному — за його працею». Це й було закріплено в Конституції.

СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ

Стаття 12. Праця в УРСР є обов'язком і справою честі кожного здатного до праці громадянина за принципом: «хто не працює, той не їсть».

В УРСР здійснюється принцип соціалізму: «від кожного за його здібністю, кожному — за його працею».

Витяг з Конституції УРСР 1937 року // Вісті ВУЦВК, 31 січня 1937 року

Втім, про гасло «кожному — за потребами» не забували, адже в очах широких мас то й була основна характеристика майбутнього комунізму. Але можливість приступити до втілення того гасла в життя постійно відкладалася. Та й потреби зростали.

Можливо, саме через змінюваність потреб те «кожному — за потребами» нерідко асоціювалося з безкоштовністю, тобто в уяві пересічних громадян перетворювалося на «кожен може взяти безкоштовно». Думаю, не я один такий, кому в дитинстві на питання «а що таке комунізм?» (бо гасло «наша мета — комунізм!» лишалося і надалі пропагувалося) батьки відповідали як уміли. Зокрема, пояснювали, що, мовляв, «це коли все безкоштовно, що захочеш, те й береш».

Зображення на зовнішньому боці конверту для вінілової платівки з промовами Леоніда Брежнєва, 1976 рік

Зрозуміло, що взяти можна лише те, що є. А як нема, то і нема. Головне – безкоштовність товарів та послуг, яку інакше можна означити як ліквідацію товарно-грошових відносин, що і бачилася ключовою ознакою комунізму. Власне, така настанова відбивалася і на «дорослому» житті, деякі меми з якого на кшталт «все вокруг колхозное, все вокруг мое» (з пісні, як то кажуть, слів не викинеш, тому подаємо російською) та побажання «щоб у тебе все було, а тобі за це нічого не було!» до цього часу поширені у суспільстві.

Попри популярність ідеї безкоштовності отримуваних благ, сьогодні далеко не кожному відомо, що щось подібне в нашій історії вже було. І було саме 100 років тому, коли сягнула свого апогею практика безкоштовності товарів і послуг, а комунізм багатьом його фанатам здавався близьким як ніколи. Щоправда, пізніше про це самі ж такі більшовики не надто полюбили згадувати. Бо назвати той досвід вдалим рука не піднімалася.

Навіть основне гасло, що принесло більшовикам владу («Земля – селянам!») – воно теж про «безкоштовність». Але то все-таки була безкоштовність для здобуття продукції, а не безкоштовність самої продукції. Тим більше, що земля, яка «роздавалася» селянам, у їхню приватну власність не переходила.

Агітаційний плакат більшовиків про землю як спільне надбання

Невдовзі після захоплення влади більшовики перейшли до комуністичного будівництва. Інституційно це насамперед відбилося у зміні назви партії (березень 1918-го), і в ухваленні комуністичної програми РКП(б) (березень 1919-го). І в тому ж таки березні 1918-го, тобто напередодні переходу до реального комуністичного будівництва, аргументуючи потребу перейменування більшовиків із соціал-демократів на комуністів, Ленін наголошував:

«Починаючи соціалістичні перетворення, ми повинні ясно поставити перед собою мету, до якої ці перетворення, кінець кінцем, спрямовані, а саме мету створення комуністичного суспільства, що не обмежується тільки експропріацією фабрик, заводів, землі і засобів виробництва, що не обмежується тільки суворим обліком і контролем за виробництвом і розподілом продуктів, але йде далі до здійснення принципу: від кожного по здібностям, кожному по потребах»

Названі Леніним кроки з комуністичного будівництва були в основному були втілені у 1919-1920- роках. Вони супроводжувалися шаленою емісією – більшовики розглядали її як ефективний для зміцнення своєї влади податок. За образним визначенням одного з керівників господарської сфери УСРР 1920-1923 рр. Володимира Ксандрова, влада цілком свідомо перетворила Наркомат фінансів «на

орган, який постачав грошові знаки, як Наркомпрод був органом, що постачає продовольство». Щоправда, продукт постачання Наркомфіну давався простіше – гроші просто друкувалися, а не силою вилучалися у селян, як то було з продовольством.

Володимир Ксандров. Фото із книги 1922 року

В такій системі координат банки, навіть державні, незабаром перетворилися на зайву ланку. Тому ще у січні 1920-го, з огляду на "об'єднання в руках держави найважливіших галузей промисловості та постачання", а тому і втратою "усякої необхідності подальшого користування Народним Банком як установою державного кредиту в попередньому значенні цього слова", РНК РСФРР ліквідував Народний банк. Адже в умовах, коли влада у монетарній політиці по суті керувалася гаслом «візьміть, а ми собі ще надрукуємо», банки були відверто зайвими установами.

Через невпинний друк розрахункових знаків про ефективність все ще наявного грошового збору податків у 1920-му році було й говорити: за зробленими свіжим слідом подій оцінками частка грошових податків у прибутках держави (звичайно, у всеросійському масштабі) у 1920 р. становила 0,2%.

В таких умовах ключовим ставало питання про організацію праці. На початку 1920-го більшовицькі керманічі взяли курс на її мілітаризацію і «пролетарський примус». У містах та промисловості то реалізувалося у створенні трудових армій,

введенні трудової повинності, мобілізації представників різних професій, введення в законодавство такого поняття як «трудове дезертирство» та покарання за нього тощо.

На селі – то насамперед «продрозкладка», тобто реквізиція сільськогосподарської продукції у селян. Ту продукцію для благообразності у пропаганді означали як «лишки» продукції сільського господарства. Такий собі нехитрий «перерозподіл».

Агітаційний плакат більшовиків

У разі продовження комуністичного штурму, – а від нього, здавалося б, відмовлятися не збиралися, – гроші, і, відповідно, грошовий еквівалент товарів та послуг, ставали зайвими. Це розуміли в Кремлі. Тому у грудні 1920 –го в Наркомфіні РСФРР розгорнулася підготовка до скасування грошового обігу як такого. Комісія на чолі з Станіславом Струмлініним готувала пропозиції щодо заміни грошей "тродами" (трудовими одиницями). Підготовлюваний документ отримав назву "Декрет РНК про трудову одиницю обліку в державному господарстві РСФРР". Інша комісія одержала завдання розробити заходи щодо скасування грошових податків.

І саме у цей час дедалі більше товарів та послуг, з тих, зрозуміло, які ще залишалися в наявності, стають формально «безкоштовними». Це було цілком логічно, адже сенс грошей як якогось еквіваленту просто зникав.

Умови для цього склалися ще й завдяки попередній практиці забезпечення харчами населення у містах. Ще ухваленим 3 квітня декретом РНК УСРР «Про поліпшення харчування дітей і матерів, кормлячих груддю» **харчування дітей до 16 років оголошувалося безкоштовним.**

103. Про поліпшення харчування дітей і матерів, кормлячих груддю.

З метою охорони здоров'я дітей і матерів Рада Народніх Комісарів постановляє:

1. Видавати матерям, що кормлять дітей груддю, додаткову пайку, переважно речі зміцнюючі поживу.

2. Дітям до 1 року, кормленим штучно, постачати молоко і інші продукти, потрібні до штучного кормління.

3. Усім дітям від 6-ти місяців до 1 року постачати продукти, потрібні для підкормлення.

4. Дітям від одного року до 16 років видавати речі зміцнюючі дієтичну поживу з приновленням до двох груп віку: від 1 до 5 років і від 5 до 16 років.

5. Доручити Наркомпроду по порозумінні з Наркомздором встановити речі зміцнюючі поживу для кормлячих груддю матерів і грудних дітей, відповідно до вище вказаних груп віку, а також норми постачання.

6. Дітей харчувати безплатно.

7. Вложити на Наркомпраці випрацювання докладної інструкції для переведення цього декрету з тим, щоб ввести його в життя не пізніш 1-го травня 1920 р.

Харків, дня 3-го квітня 1920 року.

Голова Ради Народніх Комісарів

Х. Раковський.

Керуючий справами *Захаров*

Секретар Раднаркому *Міронов.*

Оголошено в „Вістях“ Всеукр. Ц.В.К. і Харьк. Губревкому з 6 квітня 1920 р. № 90.

Декрет РНК УСРР. 3 квітня 1920 р. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР. – Ст.103

Системне, як тоді здавалося, і, головне «комуністичне» (бо розподіл) вирішення проблем з харчуванням в УСРР було започатковане декретом Раднаркому УСРР від 6 квітня 1920 р. "Про введення єдиної і трудової пайки в містах і промислових центрах УСРР".

110. Про введення єдиної і трудової пайки в містах і промислових центрах У. С. Р. Р.

З метою встановлення правильного одногостального розподілу предметів харчування між населення міст і промислових центрів У. С. Р. Р., а також з метою піднесення працездатності населення і продукційності його праці Рада Народніх Комісарів постановляє:

1. Встановити розподіл предметів харчування по однородній спільній для цілого населення нормі.

Витяг з декрету РНК УСРР від 3 квітня 1920 р. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР, 1920, ст.110

На його виконання Наркомпрод УСРР ухвалив постанову "Про норми постачання населення міст і промислових осередків".

Норми коливалися від 7,5 фунта (1 рос. фунт = 0,4095 кг) печеного хліба та 5 ф. картоплі в місяць для «загальногромадянського» пайка до 22,5 ф. хліба, 10 картоплі, 7,5 м яса або риби, 3 крупи, 1 жирів, 1 сухих овочів та 1,5 бобів на місяць для робітників групи "а" (особи, зайняті фізичною працею). При цьому службовці (так звана "група "б") отримували 2/3 від норм постачання групи "а". Свіжі овочі видавалися "в міру можливості у відповідних пропорціях". Діти до 5 років мали отримувати м ясо, крупи, сухі овочі та боби за нормами групи "б", а від 5 до 16 років — групи "а" робітників, хліба і картоплі малята — 22,5 і 2, а старші — 30 і 15 ф. в місяць. Для "робітників особливо тяжких родів праці" надавалася додатково половина пайку робітників групи "а".

Налагодити продовольче постачання жителів міст влада планувала шляхом розвинення мережі громадських їдалень та забезпечення їх продуктами. А з метою успішнішого здобуття продуктів широко використовувала агітаційні засоби:

1920 рік. Агітаційний плакат більшовиків

Безкоштовним, щоправда, лише для бюджетних організацій та підприємств, з того ж таки квітня 1920-го стали пошта та телеграф. Безкоштовним ще у 1920-му було (коли воно, звичайно було) навчання у школах і навіть забезпечення навчальними матеріалами і, зрозуміло, харчування у школі. Своїм агітаторам більшовики восени 1920- року доручали повідомляти, що радянська влада, мовляв, «ліквідувала «розрядність» в медицині; немає вже «медицини для багатих» і «медицини для бідних»; лікувальна допомога робиться рівною для усіх, загальнодоступною, безкоштовною і, по можливості, кваліфікованою». І на ще одній важливій деталі мали наголошувати агітатори: **читання у бібліотеках – безкоштовне!**

Однак зрівняльні засади оплати праці, при застосуванні яких різниця в заробітку (тобто в пайку) залежала не від якості виконаної роботи, а від її типу, відчутно знижувала продуктивність праці. Щоб заохотити у робітників "особисту інтенсивність" 4 грудня 1920 р. в УСРР було поширене ухвалене в РСФРР ще в жовтні року положення "Про натуральне преміювання". За ним для кожного підприємства мав бути створений фонд натурального преміювання. Преміювання у розмірі 40% від норми надавалося у випадку 100% виконання підприємством "заданої виробничої програми" і пропорційно збільшувалося до 100% при перевищенні такої програми у 2 рази.

У випадку "неправильно встановленої виробничої програми" на наступний місяць натуральний фонд відпускався з урахування попередніх помилок. Однак у тогочасних бюрократичних реаліях такі правила, у разі їх повсюдного встановлення, сприяли б не стільки підвищенню продуктивності праці, скільки шахрайству із встановленням норм.

Вже 14 грудня Раднарком УСРР ухвалює декрет «О бесплатном отпуске населению продовольственных продуктов», який дублював відповідний російський акт від 4 грудня. Зрозуміло, що замість «Москви та Петрограда» в українському варіанті документу було вказано «Харків та Київ». У декреті відзначалося, що тепер без оплати розподіляються харчі не лише дітям, а загалом то усім.

Але лише тим, хто отримує пайки по картках.

Але в Харкові та Києві – і усім іншим трудовим елементам.

586. О бесплатном отпуске населению продовольственных продуктов.

1. Все средства на заготовку продовольствия отпускаются исключительно по счете Народного Комиссариата по Продовольствию.

2. Отпускаемые НК по продовольствию и его органами государственными предприятиями и учреждениями для их рабочих и служащих продукты продовольствия выдаются без всякой оплаты.

3. Предназначенные для бесплатного распределения среди населения, продовольственные продукты отпускаются распределительным органам также без оплаты.

4. Распределительные органы государственные и кооперативные отпускают продовольственные продукты бесплатно:

а) в Харькове и Киеве всему населению, имеющему право на получение продовольственных продуктов из этих органов;

б) в прочих местностях УССР трудовому населению, снабжение коего предусмотрено декретом о трудовом пайке, т. е. рабочим, служащим, инвалидам войны и труда, матерям, беременным женщинам и пр.;

в) членам семей красноармейцев по карточкам „Красной Звезды“;

г) по пайкам, особо установленным Центральной Комиссией по рабочему снабжению, Совнаркомом, Советом Труда и Оборона.

5. Все ранее изданные постановления о бесплатном отпуске продуктов продовольствия, поскольку они не изменены настоящим декретом, остаются в силе.

6. Инструкция по проведению в жизнь настоящего декрета и установление правил отчетности издаются НК по продовольствию, по соглашению с Уполномоченным Наркомфина и НК Рабоче-Крестьянской Инспекции.

7. Декрет вступает в силу с 1-го января 1921 года.

г. Харьков, 14 декабря 1921 года.

Председатель Совета Народных Комиссаров *Х. Раковский*.

Управляющий Делами Совнаркома *Солодуб*.

Секретарь СНК *Ахматов*.

Распублковано в „Вістях“ В. У. Ц. Н. К.
от 4 января 1921 г., № 2.

Декрет РНК УСРР. 14 грудня 1920-го. //Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР, 1920, ст.586

Саме на кінець 1920 – початок 1921 р. припали й інші найбільш відверті спроби запровадити комуністичний, тобто безкоштовний розподіл товарів і послуг. 27 грудня 1920 р. В.Ленін підписав "Декрет Ради Народних Комісарів про скасування плати за всякого роду паливо, надане державним підприємствам та установам, а рівною мірою зайнятим в них робітникам та службовцям".. Були ухвалені також декрети про скасування плати за житло, користування водопроводом, каналізацією, газом, електрикою (в Україні їх не встигли продублювати). Та основними були все-таки безкоштовність харчів на предметів широкого вжитку. І тут між двома радянськими республіками були істотні відмінності

Харчі мали стати безкоштовними – як в РСФРР, так і в УСРР — з 1 січня 1921 року. В більшовицькій агітації відповідний декрет спробували використати по повній – мовляв, семимильними кроками наближаємося до комунізму.

Титул декрету про безкоштовну видачу харчів та його пропагандистського супроводу // Вестник агитации и пропаганды. Двухнедельный орган ЦК РКП (большевиков), 25 грудня 1920 р

У настановах пропагандистам з приводу цього декрету наголошувалося: «Хоча дія цього декрету і безпосереднє зіткнення з ним має почнутися тільки з 1 січня, але вже тепер скрізь і усюди він є предметом практичного обговорення. При чому розцінюється цей новий акт, що завершує певну стадію радянської творчості, як показник надзвичайного зміцнення трудової влади і успіхів її устремлінь».

Далі, після вказівки на те, що, з огляду на покращення продовольчого становища, зараз це вже не просто папірець, як то було б у 1919-му, а реальний закон, підкреслювалося: **«Перед нами безсумнівна частина майбутнього, реальне втілення в життя мрії, у здійснення якої ми вірили, але ні часу їй приходу, ні форми, яку вона буде мати, не знали»**. Ось, мовляв, він, комунізм, ось вона, ліквідація товарно-грошових відносин — ловіть, цінують і не відпускайте! І готуйтеся до подальшого покращення – незабаром безкоштовним стануть і предмети широкого вжитку. Так, мовляв, «непомітно для самих себе, в завзятій боротьбі, ми доходимо поступово, поки що у внутрішньому нашому вжитку, до повного знищення грошового розрахунку, який був раніше основою людського життя, основою жорсткої боротьби за існування».

Важлива деталь: безкоштовність товарів і послуг не поширювалася на буржуїноземців. Для цього на російський Раднарком навіть постанову спеціальну ухвалив:

Постанова РНК РСФФР про платність послуг в предметів для іноземних громадян // Известия ВЦИК, 14 січня 1921-го

На теренах РСФРР ліквідація товарно-грошових відносин справді зайшла далеко. Вже 17 грудня декретом Раднаркому безкоштовність була поширена на предмети «широкого вжитку» і це рішення вступало у дію теж 1 січня. А от в УСРР час для такого комунізму так і не настав: відповідний декрет, щоправда, під дивною назвою «Про безплатне відпускання населенню харчових продуктів», тут ухвалили лише 7 березня 1921-го, а почати втілювати збиралися з першого квітня. Та й до питання про підстави і порядок розподілу речей в УСРР вирішили підійти ґрунтовніше:

119. Про безплатне відпускання населенню харчових продуктів.

1. Декрет від 14-го грудня р. 1920 про безплатний відпуск населенню продовольчих продуктів поширювати також на відпуск річей широкого вжитку.

2. Установлений попередньою статтю безплатний відпуск робити також червоноармійцям, міліції, робітникам і службовцям у військових установах і управліннях.

3. Дозволити Народньому Комісаріату по Продовольству по згоді з Уповноваженим Наркомфін Р. С. Ф. Р. Р. і Робітничо-Селянською Інспекцією установити підставу і порядок розподілення річей першої необхідності, а також поменклатуру річей, що підлягають безплатному відпуску.

4. Цю постанову ввести в силу 1-го квітня р. 1921.

м. Харків, 7 березня 1921 р.

За Голову Ради Народніх Комісарів *В. Чубар*.

Керуючий справами Раднаркому *Солодуб*.

Секретар Р. Н. К. *Азматів*.

Оголошено в «Вістях» В. У. Ц. В. К. від 24-го березня 1921 р., ч. 47.

119. О бесплатном отпуске населению продовольственных продуктов.

1. Декрет от 14 декабря 1920 г. о бесплатном отпуске населению продовольственных продуктов распространяется также на отпуск предметов широкого потребления.

2. Установленный предшествующей статьей бесплатный отпуск производится также красноармейцам, милиции, рабочим и служащим в военных учреждениях и управлениях.

3. Предоставить Народному Комиссариату по продовольствию, по соглашению с Уполномоченным Наркомфина РСФСР и Рабоче-Крестьянской Инспекцией, установить основание и порядок распределения предметов первой необходимости, подлежащих бесплатному отпуску.

4. Настоящее постановление ввести в действие с 1-го апреля 1921 года.

Харьков, 7 марта 1921 г.

Зам. Председателя Совета Народных Комиссаров *В. Чубарь*.

Управляющий делами Совнаркома *Солодуб*.

Секретарь СНК *Азматов*.

Распубликовано в «Вістях» В. У. Ц. И. К. от 24 марта 1921 г. № 47.

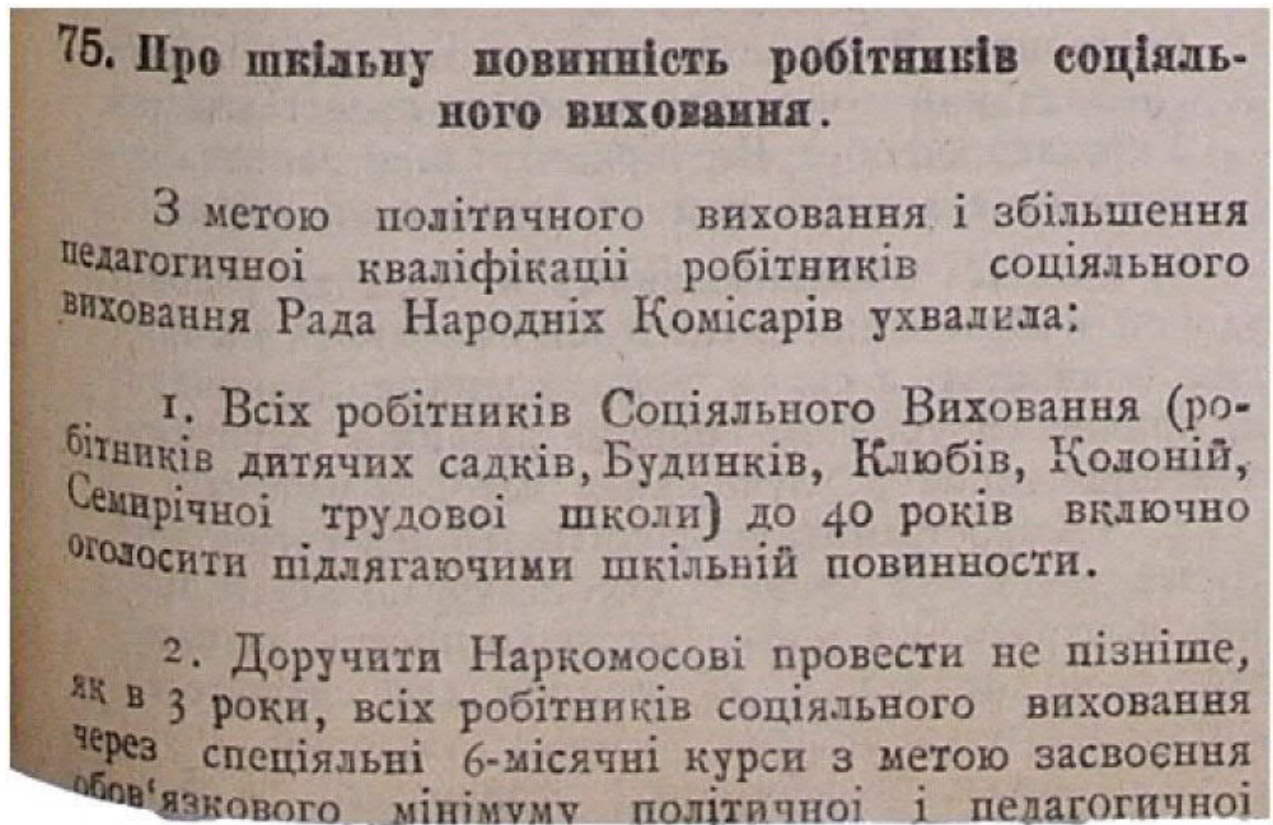
Декрет РНК УСРР від 7 березня 1921 // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР, 1921, ст.119

Безкоштовними – і так само з 1 квітня 1921 року – планувалося зробити і ліки в аптеках. Але події змінювалися карколомно і до 1 квітня вже й від комуністичного штурму встигли відмовитися.... Не склалося.

То було і не дивно, бо на шляху «безкоштовності» продуктів постали вагомі проблеми. Насамперед – це обмеженість ресурсів і та обставина, що ті продукти треба було здобувати фактично у військовій боротьбі, адже в Україні вирував повстанський рух. Та й здобуток не завжди був вдалим – продукції для розподілу катастрофічно не вистачало. Тому рішенням політбюро ЦІК КП(б)У від 1 лютого, з огляду на важке продовольче становище, було вирішено переглянути постачання харчів серед різних верств населення та запропонувати замінити «нестачу основних продуктів іншими, — наприклад, сіллю, цукром та ін.»

Щоб активувати заготівлі (тобто вилучення у селян) продовольства 16 лютого 1921-го політбюро ЦК КП(б)У вирішило визнати продрпрацівників військовослужбовцями, а їхнє постачання прирівняли до вищої категорії, тобто до працівників ударних підприємств. З іншого боку, оскільки, мовляв, комунізм – то не лише розподіл, а й контроль, того ж дня політбюро ухвалило рішення опрацювати проект постанови про перевірку на наявність «мертвих душ» усіх «заводів і парохідів», тобто усіх підприємств та установ — як цивільних, так і військових.

21 лютого, в пошуках трудових резервів для комуністичного штурму, постановою РНК УСРР з 50 до 55 років було збільшено вік чоловіків, яких притягали до трудової повинності. На початку березня було ухвалено рішення про притягнення військових частин для посівної кампанії. Тобто влада ще раз нагадала «комунізм» — то не лише безкоштовне задоволення мінімальних потреб, але й примусова праця. Вона ж різноманітними постановами намагалася втілити і першу частину комуністичного гасла — «від кожного за здібностями». На практиці це виливалося у примусове притягнення до праці тих чи інших працівників за їх фахом. Приміром, у тому ж лютому 1921 було оголошено про шкільну повинність — треба ж було комусь виховувати дітей у комуністичному дусі!

Витяг з декрету РНК УСРР від 13 лютого 1921 // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР, 1921 р., ст.75

Облік і розподіл вважалися основними методами комуністичного будівництва. Але розподіл не вирішував проблеми в умовах, коли ресурси були вкрай обмежені. Та й «сил примусу» для збирання наявних, як відверто визнав у листопаді 1920-го року конференції КПУ Влас Чубар, не вистачало. А для їх збільшення знову таки потрібні були ресурси. Тобто зачароване коло проблем.

Країна була на межі нового вибуху.